

Свіча в свічаді
СВІНУ В СВІНУ
ПОЕЗІЇ

ВАСИЛЬ СТУС

Сучасність 1977

Василь Стус
СВІЧА В СВІЧАДІ
Поезії

ВАСИЛЬ СТУС

СВІЧА В СВІЧАДІ

Поезії

Упорядкування: Марко Царинник
і Вольфрам Бургардт
Передмова: Марко Царинник

СУЧАСНІСТЬ
1977

Обкладинка: Христина Гориславська
Скульптурний портрет автора (глина, 1968): Б. Довгань

Vasyl Stus
A Candle in a Mirror
Poems
Edited by Marco Carynnyk and Wolfram Burghardt
Introduction by Marco Carynnyk
SUČASNIŠT' — 1977

All rights reserved

Copyright © 1977 by Vasyl Stus

Library of Congress Catalog Card Number: 77-80720

Богдан Довгань - Скульптурний портрет Василя Стуса (глина, 1968)

ПОВЕРНЕННЯ ОРФЕЯ

Серед молодших українських поетів, чиї твори стали відомі головню самвидавним шляхом, — на думку спадають Григорій Чубай, Василь Голобородько, Микола Холодний та Ігор Калинець — Василь Стус вирізняється могутнім ліричним голосом. Його творчість міцно закорінена в пишній—іноді аж пересичено пишній—українській поетичній традиції. Як інтенсивно суб'єктивний і особистий вираз (це ще Гегель дав таке приписання для ліричного вірша) Стусова поезія у своїх кращих зразках нагадує Шевченкові вірші із заслання і навряд чи поступається неоромантичним творам Олекси Влизька, Дмитра Фальківського та Олени Теліги.

Василь Стус, як і більшість сучасної української інтелігенції, походить із селян і має радянську освіту. Він народився 1938 року на Вінничині і вчився у Донецькому педінституті. Після армійської служби Стус працював викладачем, шахтарем і газетним робітником. Друкувати свої вірші він почав 1959 року. Перша його більша добірка появилася у *Дніпрі* 1963 року, а впродовж наступних кількох років він устиг опублікувати кілька рецензій і поезій.¹ У 1964 році Стус став аспірантом в Інституті літератури Академії наук УРСР. Він одружений і має сина, який народився 1966 року.

---

1. Дивись бібліографію у додатку.

Але кар'єру науковця Стусові перервала "чорна сотня культовиків", яка з політичних мотивів заарештувала й засудила десятки представників інтелігенції 1965 року. Стус приєднався до руху опору, який постав у відповідь на кадебістські переслідування, і взяв участь у відомому протесті в київському кінотеатрі "Україна" 4 вересня 1965 року. Коли Іван Дзюба, тоді ще молодий і багатообіцяючий критик, наелектризував публіку тим, що сміливо прокрокував на сцену і проголосив різкий заклик до партійних керівників і населення Києва протестувати проти арештів, (це був чи не перший такий виступ за радянських часів,!) Стус і Вячеслав Чорновіл відважно прилучилися до Дзюби.²

Влада, звичайно, одверто не відповіла на заклик, але Стусові швидко далася взнаки неофіційна відповідь: його збірку поезій *Зимові дерева* скреслено з пляну видавництва "Радянський письменник", а самого Стуса виключено з Інституту. Коли ж йому вдалося здобути посаду старшого наукового співробітника Державного історичного архіву, його в червні 1966 року звільнено й звідти. Попрацювавши два чи три місяці на будові київського метрополітену, Стус знову опинився без роботи нібито через те, що працював "не за фахом", і аж до арешту 1972 року, здається, він уже не міг знайти постійної праці.³ Стус попав під обстріл і за свої літературні погляди, коли секретар київського міськкому поскаржився, що

деякі молоді мистці піддаються нігілістичним настроям, захоплюються формалістичними течіями, іноді висловлюють ідейно шкідливі твердження (на зразок буржуазного лозунгу якоїсь надклясової "свободи творчості"). Такий закид у першу чергу можна зробити на адресу літературних критиків І. Дзюби, В. Стуса, поетеси Л. Костенко.⁴

---

2. Лист Вячеслава Чорновола до Центрального Комітету Комсомолу України і ЦК КПУ, *Сучасність*, 1969, 11, стор. 90-91; *Українська інтелігенція під судом КГБ* (Мюнхен: "Сучасність", 1970), стор. 15-18.

3. *Українська інтелігенція під судом КГБ*, стор. 193.

4. В. Бойченко, "Партійні організації та ідеологічне загартування творчої інтелігенції", *Комуніст України*, 1966, 6, стор. 17.

Після цього не було й мови про друкування творів на Україні, хоча проникливий празький літературознавець Орест Зілінський саме в цей час надрукував Стусові поезії у виданій чеською мовою антології шестидесятників. Дзюба описав ситуацію, в якій опинився Стус:

Яскраві таланти й новаторські шукання не стільки знеохочуються, скільки наштовхуються на непролазні шеренги офіційних багнетів. Досить нагадати хоча б про ту свистопляску, яка не так давно піднялася навколо творчости молодих поетів, яких брехливо обвинувачено в формалізмі; про те, що цілий ряд поетів — від Ліни Костенко до В. Стуса, від Григорія Кириченка до Миколи Холодного, від Ігоря Калинця до Бориса Мамайсура — роками не можуть видати своїх збірок; що чехи в своїй антології молодішої української поезії друкують поетів, яких у нас роками не хочуть визнавати; що і старші, заслужені письменники щоразу наражуються на неприємності, як тільки скажуть більше, ніж від них звикли чути...⁵

При наполітизованій культурній ситуації на Україні і його власній ролі в русі опору, не диво, що Стус привернув на себе увагу на Заході не так поезіями, як захистом переслідуваних українських діячів. Найвимовнішим його виступом був "Відкритий лист до Спілки письменників України". Лист написано влітку 1968 року у відповідь на непристойну нагінку Олексія Полторацького на українські демократичні і патріотичні сили в особах Святослава Караванського і Вячеслава Чорновола. Стус уміло викрив брехню Полторацького, заперечив його твердження, що Караванський і Чорновіл — це бездарні, невідомі "людиці", і нагадав читачам про не менш злісні напади цього "дійшлого літературного флібустьєра" на Остапа Вишню в тридцяті роки, коли Полторацький підготував ґрунт для арешту українського гумориста, причепивши йому ярлик "антипролетарськості", "бездарности" і "куркульської ідеології".

Стус показав чимало хисту і як літературний критик у ці

---

5. *Інтернаціоналізм чи русифікація?* (Мюнхен: "Сучасність", 1968), стор. 177.

роки. Його перша опублікована рецензія, "Най будем щирі, щирі, щирі..." (це парафраза Франкового "най будуть щирі, щирі, щирі!"), виявила справжній смак і проникливість. Стус довів, що він докладно знає творчість своїх ровесників. Естетичні критерії, якими він оцінював її, освоєні від Фльобера, Пабльо Неруди, Тадеуша Ружевича, Франка і раннього Бажана. Згодом Стус писав, що з поетів він найбільше любить Гете, Свідзінського і Рільке, а з прозаїків — Толстого, Гемінгвея, Стефаника, Пруста, Камю і Фолкнера.⁶

Цим бездоганним смаком позначені статті про Свідзінського і Тичину, які Стус написав упродовж двох років перед арештом. Ні одна з цих статтів не дійшла на Захід, але Леонид Плющ, який мав нагоду прочитати статтю про Тичину, розповідає, що вона "блискуча". Сам Стус підсумував ці статті таким робом:

Стаття "Феномен доби" мала 107 сторінок машинопису. Певне пропала без сліду, для мене вона дорога була. У ній я полюбив Тичину, спізнавши його трагічну долю—бути всенародним, тобто державним поетом, коли—цитую статтю— "довершилася його всенародна слава, але слава не генія, а пігмея. Слава генія, змушеного бути пігмеєм, блазнем при дворі кривавого короля, була заборонена. Слава ж пігмея, що став паразитувати на тілі генія, була забезпечена величезним пропагандистським трестом". Писати, що Тичина "живіший од живих і мертвіший мертвих" було нелегко. Але його горе стало нашим горем, а над своїм горем ми можемо мислити, хай і жорстоко, бо ж "поетів геній обернувся проти нього прокляттям, став йому за найбільшого ворога, з яким треба було постійно боротися, щоб не виявити свій найбільший "гріх" перед добою". Стаття "Зникоме розцвітання" має 13 сторінок, композиційно невдала, але дорога мені, як і вся творчість Свідзінського. До вироку долучили її через одну фразу. Я писав, що тоді, в 30-их роках справжній інтелігент був абсолютно небажаною особою, отож не дивно, що інтелігенти були винищені майже до пня.⁷

---

6. "Двоє слів читачеві", *Зимові дерева* (Брюссель: "Література і мистецтво", 1970), стор. 10.

7. "Справа Василя Стуса: вирок і коментар", *Сучасність*, 1975, 12, стор. 68.

У січні 1972 року, коли сталінці знову влаштували Варфоломіївську ніч на Україні, Стусові роки у "великій зоні" дійшли до кінця: його заарештовано і обвинувачено в "антирадянській агітації і пропаганді". Сьомого вересня 1972 року київський обласний суд засудив його за те, що він "систематично виготовляв, зберігав і розповсюджував антирадянські наклепницькі документи, що паплюжили радянський [державний] і суспільний лад". Кара—п'ять років у пермських "виправнотрудових колоніях" і три роки на засланні.

З концтаборів надходили тривожні вісті про здоров'я Стуса: його стан значно погіршився після ув'язнення (він страждав на виразку шлунку ще з 1960 року), але влада ані не видавала потрібних йому ліків, що родина пересилала, ані не зменшувала визначеної йому виробничої норми. У липні 1975 року Стуса серйозно поранив колишній фашистський коляборант. Стуса переведено на деякий час до табірної лікарні. Вичерпні відомості про Стусові переживання в таборах подали Мальва Ланда і Тетяна Ходорович у зворушливій заяві, яка аж напрошується, щоб її навести тут майже в цілості:

Міжнародній Амнестії, ПЕН-Клюбові, людям доброї волі!

Василь Стус, журналіст і поет, засуджений на підставі обвинувачення в антирадянській агітації і пропаганді, перебуває в ув'язненні від початку 1972 року. Упродовж відбування своєї кари він зазнає численних додаткових жорстоких кар і знущань. Останніми місяцями Стуса зокрема жорстоко переслідували. Влітку 1976 року у нього забрали всі його твори — власні поезії і переклади, написані під час перебування в концтаборі. Його офіційно повідомили (прочитали йому акти) про знищення цих творів (разом не менше, ніж шістсот поезій). Строк позбавлення свободи Стуса кінчається на початку 1977 року. Далі, згідно з вироком, йому залишається три роки заслання. Стус важко хворий.

Передаючи інформації про Стуса і виступаючи на його захист і на захист його творчості, ми закликаємо активно підтримати нас, підняти голос на оборону Стуса, поширити інформації про нього, вимагати від радянського уряду звільнення Стуса, повернення йому його творів. Ми звертаємося у першу чергу до його колег по

перу—письменників, поетів і журналістів. Додаємо до цієї заяви подробиці про Стусове життя в мордовських таборах ч. 17 і 19.

23 листопада 1976

Мальва Ланда
Тетяна Ходорович

У додатку наводяться такі вісті про Стуса:

Восени 1975 року Стуса возили до Києва (на "перевиховання"). У цей час він був у дуже поганому стані через виразку шлунку. Стус не виявив бажання "перевиховатися" і відмовився розмовляти з "катами КДБ". Його привезли назад до табору ч. 17 у Мордовії. Після наполегливих вимог і важких шлункових кровотеч йому зробили операцію в спеціальній лікарні для ув'язнених у Ленінграді. (Відомо, що політв'язнів не посилають до цієї лікарні, яка вважається найкращою.)

У лютому 1976 року, після операції (вирізали три чверті шлунку), Стуса позбавили призначеного йому на шість місяців дієтичного харчування. Це сталося після того, як він письмовою заявою підтримав вимогу П. Айрикяна припинити бльокувати його листування. (Подібну заяву в справі Айрикяна склав С. Солдатов, за що його також переслідували.) Після операції Стусові дозволено позачерговий пакунок. Але коли пакунок надійшов до табору, адміністрація повернула його. Стус, мовляв, "відмовився від посилки".

Табір ч. 17, травень-червень 1976 року. Самопочуття Стуса дуже погане. Начальство запропонувало йому лягти до лікарні на продовження інвалідності. Одначе лягати запропонували без книжок і заборонили посилати додому вірші. У таких умовах Стус відмовився від лікарні: хоча буду працювати, то буду з товаришами, читатиму й писатиму вірші. Але йому брутально наклали наручники і насильно повезли до лікарні. (Операцію накладання наручників провело п'ятеро. Один накладав, інші тримали Стуса, при чому йому навмисне так міцно стиснули руки, що пізніше вони боліли майже три місяці.)

Повернувшись з лікарні, Стус написав прокуророві скаргу про цю брутальність. Коли Стуса повернули з лікарні, йому офіційно заявили, що в нього вилучили (і знищили?) всі його вірші (не менше, ніж триста).

У червні 1976 року, при ліквідації табору ч. 17 у Стуса вилучили ще триста віршів — перекладені ним поезії Гете, Рільке і Кіплінга. Стусові пред'явили (або прочитали) акт про знищення усіх його віршів— не менше, ніж шістсот (або вісімсот) поезій — праці всіх років його табірнього життя. Від цього одного можна захворіти на гіпертонію.

Із розформованого табору ч. 17 Стуса перевели до табору ч. 19. Тут у нього щодня робили обшук, роздягали догола і примушували присідати. Стус заявив протест, перестав ставати в стрій при перекличці. За це його – важко хворого – помістили до карцеру на чотирнадцять діб. Товариші Стуса, вкрай занепокоєні його станом, писали прохання прокуророві, зверталися до представників КДБ у таборі з проханням скасувати карцер. Позитивної відповіді не було. Клопоталися перед начальством табору: якщо не можна скасувати карцер, то хай хоч візьмуть під увагу, що Стус інвалід і недавно перейшов операцію. Йому необхідне особливе харчування. Просили хоч би дати Стусові в карцері постіль (!) і трошки поліпшити харчування. На це прохання також прийшла відмова. Тоді, у знак протесту, заявили часткову голодівку (без гарячої страви) Стусові товариші-співтабірники Пенсон, Хейфец і Юзкевич. (Ця голодівка тривала чотири дні.)

Після двох тижнів у карцері (кінчив їх 2 липня) Стус був примушений заявити голодівку 4 серпня. Його вимоги: 1. повернути забрані вірші, які він написав у таборі; 2. дати можливість творчо працювати; 3. скасувати обмеження на листування (кореспонденцію на його ім'я не пропускають). У знак солідарності з Стусом голодували 4 серпня вірменин Маркасян і росіянин Солдатов.

Політ'язні 19-ої зони прохають передати англійському ПЕН-Клюбові: поетичній спадщині українського поета Василя Стуса загрожує знищення. У нього за весь час його перебування в таборі періодично забирали (і прочитали акти про знищення) всі його твори-оригінальні поезії і переклади (останнім часом він перекладав поезії Рільке). Політ'язні 19-ої зони прохають ПЕН-Клюб виступити на захист Василя Стуса і його творчості і також клопотатися перед урядом СРСР.⁸

8. Повідомлення Пресової служби ЗП УГВР, 17 лютого 1977.

У заяві про відмовлення від радянського громадянства Надія Світлична подала драматичну деталь, яка характеризує недовір'я влади навіть до хворого і ув'язненого поета:

Чи повірила б я, що при кінці двадцятого сторіччя, у цивілізованому суспільстві, яке проповідує комуністичні ідеали, видадуть Стефанії Шабатурі дбайливо оформлений акт про знищення "дорогою спалення" коло двох сот робіт...? Акт підписав інспектор оперативної частини ЖХ-385/3, Сергєєв, а поблагословив цей інквізиторський вогонь начальник табору, майор Шорін.

Чи не вважала б я за наклеп те, що поетові Стусу, перед відправленням на складну операцію шлунку, зашиють у бушлат підслуховий апарат, а потім сконфіскують коло трьох сот поезій

Незважаючи на хворобу і дошкульні обмеження навіть тієї обмеженої свободи, якою втішаються політв'язні, Стус продовжував висловлювати свою думку. Восени 1975 року він вислав з концтабору заяву "Я обвинувачую". "Українські процеси 1972-73 років", писав Стус, "велися за аналогією з зфабрикованими процесами тридцятих років і провадилися за допомогою тієї таки ежовсько-беріївської методики. Маштаб фальсифікації свідчить про те, що автором цього душогубного сценарія було керівництво КДБ при Раді Міністрів УРСР, тому я звинувачую його у свідомій фальсифікації з метою приховання справжніх злочинів та прилюдної дискредитації людей, репресованих за їхні переконання".

Далі Стус розповів, як під час обшуку в нього вилучено майже все, що він написав за останніх п'ятнадцять років, рукописи й книжки українських радянських письменників і книжки таких авторів, як Віра Вовк, Емма Андіївська, Пастернак, Горький, Солженіцин, Бердяєв, Маркс, Юнг і Ортега-і-Гассет. "Кагебісти довели, що їхніми ворогами є твори письменників та мислителів усього світу". Стус завершив довгий список обвинувачень проти КДБ такими словами:

Я обвинувачую КДБ як організацію відверто шовіністичну й антиукраїнську тому, що вона зробила мій народ і без'язиким і безголосим. Судові процеси 1972-73 років на Україні — це суди над людською думкою, над самим процесом мислення, суди над гуманізмом, над проявами синівської любови до свого народу. Покоління молоді української інтелігенції, що його зробили поколінням політв'язнів, було виховане на ідеях гуманізму, справедливості, свободи. У цьому вся його провина, весь його злий намір. Але тільки такими синами славен народ — і нині й у віки вічні.⁹

і перекладів...? Режисером цього детективного водевілю був начальник оперативного відділу ЖХ-385-3, капітан Шалін, знову ж не без співучасті майора Шоріна. (Пресове повідомлення Комітету оборони радянських політичних в'язнів, 27 травня 1977 р.).

9. "Я обвинувачую". *Сучасність*, 1976, 1, стор. 47.

Стус виявив не менш принципове політичне й моральне становище у відкритому листі до Івана Дзюби. Лист опинився на Заході у вересні 1976 року. Дзюбу, якого заарештували 1972 року і протримали майже рік під слідством, засуджено у березні 1973 року на п'ять років ув'язнення і п'ять років заслання. Але в листопаді 1973 року *Літературна Україна* помістила заяву Дзюби, з якої нібито виходило, що він відмовлявся від поглядів, висловлених у праці *Інтернаціоналізм чи русифікація?* Після цього Президія Верховної Ради УРСР вважала за можливе помилувати і звільнити його, щоб він міг попрацювати над "розгорнутим критичним аналізом" своєї праці.¹⁰ Така книжка досі не появилася, але Дзюба друкується на сторінках офіційної газети *Вісті з України* і таких журналів, як *Вітчизна*.

Стус засуджує "заломання" Дзюби — людини, яка добрих десять років була провідником руху самооборони українського народу. Його доля, пише Стус, "стала ще одним підтвердженням того, як нестерпно жити за умов, коли звичайне людське прагнення — прожити свій вік у межах елементарної порядності вимагає надлюдської мужності й надлюдського героїзму... Довічною ганьбою цієї країни буде те, що нас розпинали на хресті не за якусь радикальну громадську позицію, а за самі наші бажання мати почуття самоповаги, людської і національної гідності".¹¹ Немає сумніву, що саме за таке бажання мати почуття самоповаги і людської та національної гідності Стус відбув п'ять років у пермських таборах і, якраз тепер, коли ця книжка готується до друку, переходить на три роки заслання у далекосхідній Магаданській області, поблизу берега Охотського моря.

---

10. *Літературна Україна*, 9 листопада 1973; *Сучасність*, 1974, 1, стор. 80-82.

11. "Відкритий лист до Івана Дзюби", *Сучасність*, 1976, 11, стор. 84-86. Стусову заяву цікаво порівняти із іще гострішими виступами Вячеслава Чорновола (*Сучасність*, 1976, 11, стор. 87-89) і Леоніда Плюща (*Сучасність*, 1976, 12, стор. 41-62).

■

Василь Стус заслуговує нашої уваги як поет не менше, ніж як критик чи політв'язень. На щастя, ми тепер маємо чималу добірку його поезій. Книжка *Зимові дерева*, яку мало видати видавництво "Радянський письменник", але яка тоді була "заарештована", появилася на Заході 1970 року. До неї згодом долучилися поезії, які входять у цю збірку. У них виявляється поет, який посідає унікальне місце в українській літературі. Хоча перед Стусом, хочеться вірити, ще краща частина його надбання, він уже створив поетичний корпус, який трактує його переживання широко й без фальшивих інтонацій. Для поета, який творить у межах української ліричної традиції і який виставлений на брутальні цькування вродженого сталінізму, це неабияке завоювання.

На відміну від багатьох своїх ровесників, Стус не захоплюється формальними експериментами. При всій своїй складності змісту, лірика Стуса не відзначається ефектним новаторством. (Стус, до речі, ще в рецензії "Най будем щирі" відкинув "інтелектуальність" і "філософськість", які панували в українській поезії шістдесятих років і які часто обмежувалися до згадок про синхрофазотрони і біном Ньютона.) Натомість Стус навчився в шестидесятників, зокрема Драча, уникати докраю зужитого в українській поезії епітета і компенсувати вишуканою метафорою і м'язистими дієсловами. Його поезія туга, напружена, багата на імперативи.

Своєрідне сполучення описовості, настроєвості і символічності, "поетичне" трактування наявно "поетичних" тем, які домінували у ранній творчості Стуса, усе більше поступаються розробці власної, непідробно індивідуальної мови, яка з одного боку черпає з української поетичної спадщини, а з другого боку прагне максимально наблизитися до розмовної мови. Стусів голос коливається по всій амплітуді від елегійної ніжності до гнівної динаміки, від ліричної гожости до болючого реалізму, від чародійної музичності до різкого дисонансу. Його лірика часто має

форму спогаду, клаптика листа або щоденника, розмови чи з собою чи з коханою; вона просякнена болем і шевченківським гнівом. Формальна тенденція до свободи вірша, астрофічності, динаміки почувань підкріплює його намагання передати іманентність неповторної хвилини в русі космосу.

Коли Стус кує новотвори або вишукує архаїзми й діалектизми (у нього несподівано багато галицизмів), то робить він це не для нарочитого учуднення, а для чіткішої, різкішої передачі думки. Він крокує шляхом внутрішнього переосмислення форми, зумовленого новим сприйманням і переживанням світу. Але в основі основ своїх поезія Стуса ніколи не втрачає зв'язку з канонами української поезії. "Неоромантичність", яку я згадав на початку, пов'язує Стуса і з українськими романтиками і з європейськими. Особливо міцний зв'язок у Стуса з Рільке, якого він не випадково так інтенсивно перекладає, і який в ранніх своїх збірках виступав як неоромантик, повторюючи основні мотиви романтичної поезії першої половини XIX сторіччя.

І в Рільке і в Стуса природа й кохання постають як захисток для душі, що не терпить вульгарності й нечулості навколишньої дійсності. У поразці людського спілкування, у відсутності любови, у відчуженні від речей вони бачать жах перед небуттям. Песимістичні мотиви самотності, приреченості звучать у віршах Стуса з трагічним відчаєм. Початок творчого шляху Стуса, як і у Рільке, позначений гострим інтересом до суспільних питань, яскраво вираженою демократичною орієнтацією. Його мучить соціальна несправедливість; він шукає порятунку від гнилизни й фальшу навколишньої цивілізації; його обурює безхребетність і плазунство. У Стуса ще немає того чудового балансу об'єктивності й суб'єктивності, французької ясності і німецької глибинності, що в Рільке, але він поділяє з німецьким поетом пристрасний смуток за втраченою єдністю людини зі світом, за загубленою цілісністю і органічністю буття.

Істотним (але досі мало обговореним явищем в українській літературі останнього десятиріччя було

зменшення питомої ваги поезії і надзвичайний розвиток прози, насамперед критики й нарису. Історичні умови, в яких творилася українська поезія призвели до того, що вона часто брала на себе – або їй були накинені — функції, які в інших національних літературах належали журналістиці й публіцистиці. Цей стан чітко окреслив Іван Кошелівець:

Наша нова поезія (від Шевченка починаючи) либонь аж досі відзначається самообмеженням, вбачаючи єдине й найпочесніше собі завдання в "служінні" — народові, боротьбі проти соціального й національного гніту, національно-державному самовизначенню і т. д., що все разом у політичній термінології останніх десятиліть знайшло свій вираз в абстрактно-догматичному — "служити правді". Таке обмеження в безнастанному триванні збіднювало поезію, звужувало її, врешті довело до неправильного розуміння самої її суті: як додаткового тлумача суспільно-політичних ідей.¹²

У наші дні цю традицію—назв'їм її упрощено народництвом—продовжують такі ангажовані поети, як Микола Холодний. Він так і пише:

Коли ще живі були ми
І мали, як всі хребет,—
народ був поету дверима,
дверми був народу поет.

Такі "гостро соціальні поезії", за висловом *Українського Вісника*, — це фактично римовані статті. Але після появи Чорновола, Дзюби, Мороза й Осадчого (саме Осадчого-прозаїка, не Осадчого поета) стало неможливо писати так, як Холодний. Зріст захялявної літератури звільнив поезію від публіцистичних обов'язків, від народности, від потреби (чи накиненої чи щиро усвідомленої) присягатися батьківщині у любові і висловлювати віру у невмирущість народу і презиру до пристосуванців і нікчем.

Зберігаючи своє суспільне значення і аж ніяк не відходячи у сферу "чистого мистецтва", українська поезія

---

12. Іван Кошелівець, "У хороший Шевченків слід ступаючи". Василь Симоненко, *Берег чекань*. Видання друге, доповнене (Мюнхен: "Сучасність", 1973), стор. 55.

віднаходить свій справжній голос. Громадські мотиви дали проступають у ліриці Стуса ("Пам'яті Алли Горської", наприклад) і скажемо, Ігоря Калинця, але це вже зовсім не те, що вірші Холодного. Коли Стус хоче бичувати "ворогів народу", він пише статтю, а не римований фейлетон. Поезію він лишає для спроб висловити відчуття одухотвореного космосу, показати нам, як здійснюється злиття злагоди й напруження. У поезії Стус шукає шляху до синтезу, перетворення, примирення усіх протилежностей. У творчості останніх років він щочастіше виходить за межі ліричного "я". Він відчуває себе частковою цільною живого космосу. Він перетворює поезію у вираження невичерпного й мінливого потоку буття. Предметом напруженого переживання поета все більше виступає світ, глибинна стихійна сила буття. Він говорить з інтенсивністю, яка переносить проблеми індивідуальної психології на площину космічного узагальнення. Він шукає невисловленого — і неіснуючого може — але тим не менш важливого втраченого абсолюту.

У поемі "Смерть поета" Рільке дав завершене вираження одної з найважливіших ідей у своїй естетиці: суть мистця — у нерозривному зв'язку зі світом і речами, такому повному, що здається він взаємопроникненням.¹³ Ця ж тема — *сприйнята і опрацьована цілком самобутньо* — богує і в останніх Стусових поезіях. Природа і душа зливаються в єдиний потік. Зовній світ стає внутрішнім, а внутрішній зовнім. Це і є справжній голос поезії. Це і є повернення Орфея.

---

13. У відсутності Стусового перекладу я рекомендую переклад Миколи Бажана: Райнер Марія Рільке, *Поезії* (Київ: "Дніпро", 1974), стор. 102. (Із вступної статті Дмитра Наливайка я зібрав чимало спостережень, які перемандрували у цю статтю.) Стус захопився рільківськими темами ще замолоду. Написаний ним 1959 року вірш так і зветься "Повернення Орфея".

З українських поетів Стус, між іншим, не перший, що вчитувався в Рільке, будши політичним в'язнем. Засуджений на три роки польської в'язниці, прийшов до Рільке Богдан Кравців, який згодом видав переклад Рільке, *Речі й образи: Вибрані поезії* (Нюрнберг: "Час", 1947).

■

Лишається пояснити упорядкування цієї книжки. *Свіча в свічаді* складається із чотирьох розділів. У перший ввійшли дев'ять поезій із збірки *Зимові дерева*, про які сказано у вироді суду над Стусом, що вони мають "наклепницький зміст". У другому подано п'ять поезій із невиданої збірки *Веселий цвинтар*, у якій було сорок два вірші. За словами Стуса, збірка безнадійно пропала, коли її забрали в нього під час арешту, але йому вдалося відтворити цих п'ять поезій з пам'яті. На зміст третього і найбільшого розділу склалися поезії, написані в ув'язненні між 1972 і 1976 роками. Розміщені вони, наскільки це упорядникам пощастило встановити, за датою написання. У "темних місцях" упорядники подали здогадне відчитання курсивом і з зірочкою. Там, де можливі різночитання, упорядники додали примітки. У четвертому розділі поміщено Стусові переклади Рагель Фарнгаґен і Райнера Марії Рільке, створені либонь також в ув'язненні. У додатку друкується хронологічно укладена бібліографія поезій і статтів Стуса. Чимало роботи в підготування збірки вклала і Віра Вовк, і за це обидва упорядники висловлюють їй подяку.

М. Ц.

ІЗ ЗБІРКИ *ЗИМОВІ ДЕРЕВА*

■

Не можу я без посмішки Івана
оцю сльотаву зиму пережити.
В проваллях ночі, коли Київ спить,
а друга десь обстріхують старанно,
склепить очей не можу ні на мить,
він як зоря проміниться з туману,
але мовчить, мовчить, мовчить, мовчить.

Ні словом не озветься. Ані пари
із уст. Вусате сонечко моє!
Несуть тобі три царіє со дари
скапарене озлоблення своє.

Іваночку! Ти чуєш, доброокий?
Їй-бо не знаю, що я зле зробив.
Чого ж бо й досі твій поріг високий
ані відчув, ані переступив?

Прости мені недільний мій Хрещатик,
що сівши сидьма ці котли топлю
в оглухлій кочегарці. Що терплю,
коли вже ні терпіти, ні мовчати
не можу, що читаючи люблю
твоїх Орхана, Незвала і Данте,
в дев'яте коло прагнучи стремлю.

Моє ж досьє, велике, як майбутнє,
напевне, пропустив котрийсь із трутнів.

Із тих, що білий світ мені окрали,
окравши край, окрали спокій мій,
лишивши гнів ропавий і кривавий
і право — надриватися в ярмі.

Сидять по шпарах всі мужі хоробрі,
всі правдолюби, чорт би вас побрав.
Чи людська добрість — тільки доти добрість,
поки без сил, без мужности, без прав
запомогти, зарадити, вступитись,
стражденного в нещасті прихистить
і зважитись боротися, щоб жити,
і зважитись померти, аби жить?

Коли тебе, коханий, покарають —
куди втечу від сорому й ганьби?
Тоді прости, прощай, проклятий краю,
вітчизно боягузів і убивць.

5-6. XII. 1965

■

Звіром вити, горілку пити —
і не чаркою, поставцем,
і добі підставляти спите
вірнопідданого лице,
і не рюмсати на поріддя,
коли твій гайдамацький рід
ріжуть линвами на обіддя
кілька сот божевільних літ,
і не бештати, пане-брате,
а триматися на землі!
Нею б до печінок пропахнути,
в ґрунт вгрузаючи по коліна.
А щоб звикнути — остудити,
закропити у крик, у кров,
заперіщить вишневим віттям
віком викрадену любов.
І з ордою під дикі галаси
прорешечуватись гробами,
раз жене нас ненатля сказу
по роках, по віках, по горбах!

IV. 1964

Отак живу: як мавпа серед мавп
чолом прогрішним із тавром зажури
все б'юся об тверді камінні мури,
як їхній раб, як раб, як нищий раб.
Повз мене ходять мавпи чередою,
у них хода поважна, нешвидка.
Скажитесь легше, аніж будь собою,
бо ж ні зубила, ані молотка.
О, Боже праведний, важка доука —
сліпорожденним розумом збагнуть:
ти в цьому світі — лиш кавалок муки,
отерплий і розріджений, мов ртуть.

X. 1968

■

Даждь нам, Боже, днесь! Не треба завтра —
даждь нам днесь, мій Боже! Даждь нам днесь!
Догоряють українські ватри,
догоряє український весь
край. Моя дорога догоряє,
спрагою жолобиться душа.
Як Господь нас оком поминає,
тоді, болю, грай без кунтуша!

III. 1969

РОЗМОВА

Він дивився на мене. Умовляв.
Переконував вибалушеними очима.
Такі мама часом галушки варить,
коли дуже вже їстоньки.

Він соромив мене. Присоромлював.
Погрожував. А коли досолити часом
галушки, то вони
ніби й солодші.

Він починав лаятись. По-єфрейторськи.
Він пробував ставити під козирок.
Вище козирка вистрибнути.
А я ложкою виловлював останню
галушку з миски.

Він зайшовся кашлем. Почав синіти.
Шия стала, як спина вишмагана.
Мама б останнього індика зарізала:
їж тільки, сухоробрий.

IV. 1965

■

Балухаті мистецтвознавці!
Вам незручно в цивільному одязі,
вам дуже незручно,
коли шиї не душить кітель,
коли ноги не чують провалля
діагоналевих ґаліфе.

Балухаті мистецтвознавці!
Вам даремно іспитувати мене:
я знаю всі ходячі цитати
з патентованих клясиків,
я недвозначно вирішую
головне філософське питання:
спочатку була матерія,
а потім ...

Що потім? — ви ж не питатимете!
А потім була свідомість
балухатих мистецтвознавців,
а потім були кітелі,
діагоналеві ґаліфе,
одне слово — матерія вічна
тільки з діагоналею.
Більше, ніж Марксові,
я вірю в ваші чоботи хромові.
То який же я в біса
неблагодійний?

X. 1965

■

Який це час?
Невідомо — який це час.
Над головою —
світлий гар віражів
реактивних пілотів,
унизу —
розмахує прищербленою шаблоюкою
іграшковий Микола Щорс.
Старий подагрик
із шрамованим навпіл носом
несе шахівницю
загорнену, ніби фотопапір,
у чорну обгортку.
На сусідній лавці
примостився
скромний мистецтвознавець
і пильно вглядається
в червону обкладинку
щойно придбаного
Янніса Ріцоса.
Біля музею Леніна
тренуються піонери.
З досадою
кривиться кінооператор:
ніяк не впіймає ув об'єктив
півтори хвилини
їхньої натренованої радості.

А біля мене
сидить хлопчина,
вимережуючи в записничку
патріотичні вірші.
Він дуже серйозний,
він надзвичайно серйозний!
Атож — він складає оду
Рідній КПРС.
Втім, найбільше його цікавить
кінооператор:
от би написати тому на лобі
оптимістичного катрена!
Тільки треба думати про високе,
і хлопець задирає голову
туди, де на самім вершечку тополі
кряче ворона.

VII. 1965

■

Йдуть три циганки розцяцьковані
три грації і три покори,
вистукують по бруку кованими
підборами.

Вони ходили на село,
що ген у вибалку міліє,
на людську долю ворожили,
на те, що буде й що було.
А що було — великі напасті
негоди, ночі без свічок,
і кожен день — ворожі напади,
а те, що є? — про те мовчок.

А буде, люди, дивне-диво —
дадуть і хліба і до хліба
і сього року, і на той рік.

Їй-богу, вам не знати горя.
Здасте державі — і собі
щонебудь лишиться.

Он кукурудза на стеблі —
така хоч вішайся.

Циганки вміють ворожити,
їм ланки не копать, не дніти
у полі, вміють так прожити —
без трудоднів.

Циганки щедрі на слова,
казати — ціпом не махати.
За красне слово красну плату
чи збіжжям чи грішми давай.

Ідуть звеселені, підпилі,
мов веслами, правують співами
і співом держаться. Мабуть,
от тільки стихнуть — і впадуть.
А села навznak. Впали села,
а три циганки розвеселені
співають: буде, люди, в вас
і мамалиґа й кислий квас.

Х. 1963

У Мар'їнці стоять кукурудзи.
На пні холонуть. На холоднім вітрі.
В нас хліба шмат. І молоко в півлітрі,
у господині на обід позичені.
Оце доб'єм просіку заступами
і скидаєм на купу штурпаки,
і — гайда! Подаруємо на пам'ять
колгоспові свій заступ, тормозки,
ще й облігації і трудовні — на пам'ять,
і ще на пам'ять — трирічні борги,
і хай добавлять чи нехай відбавлять —
не буде тут моєї і ноги.
Піду на шахту. Повезуть — поїду.
Хіба й за ґратами такі ж кукурудзи?
Бо тут собі і на штани не вигадую,
в цім добровільнім допрі-барлозі.

XII. 1963

ІЗ ЗБІРКИ *ВЕСЕЛИЙ ЦВИНТАР*

Пам'яті Алли Горської

Ярій, душе. Ярій, а не ридай!
У чорній стужі сонце України,
а ти шукай — червону тіль калини,
на чорних водах тіль її шукай.
Бо мало нас. Дрібнесенька *щопта
*мине для молитов і сподівання.
Застерігає доля нас зарання,
що калинова кров — така крута,
така терпка, як кров у наших жилах.
У білій стужі білих голосінь
ці грона болю, що падуть в глибінь,
безсмертною бідою окошились.

* "Лише"? — Упор.

■

Скінчилися останні сподівання.
Нарешті — вільний, вільний, вільний ти.
То приспішись, йдучи в самовигнання,
безжально спалюй дорогі листи,
і вірші спалюй, душу спалюй, спалюй,
свій невимовний горній дух пали.
Тоді вже, впертий, безвісти одчалюй,
бездомности озувши постолі.
Що буде завтра? Дасть Біг день і хліба.
А що, коли не буде того дня?
Тоді вже — гибій, отоді вже — гибій,
простуючи до смерти навмання.

■

Сто дзеркал спрямовано на мене,
в самоту мою і німоту.
Справді — тут? Ти справді — тут? Напевне,
ти таки не тут. Таки не тут.
Де ж ти є? А де ж ти є? А де ж ти?
У безодні вір? У вирві спраг?
Ось він, довгожданий дощ! Як з решета,
заливає душу, всю в сльозах.
Сто твоїх конань, твоїх народжень.
Страх як тяжко висохлим очам.
Хто єси? Живий чи мрець? Чи, може,
і живий, і мрець, і сам на сам.

■

На Лисій горі догоряє багаття нічне,
і листя осіннє на Лисій горі догоряє.
А я вже забув, де та Лиса гора, і не знаю,
чи Лиса гора упізнала б мене.
Поро вечорова, поро тонкогорлих розлук!
І я вже не знаю, не знаю, не знаю, не знаю,
чи я ще живий, чи помер, чи живцем помираю,
бо все відгриміло, відквітло, відграло, відгасло навкруг.
Та досі ще пахнуть журливі долоні твої,
і губи — гіркі, аж солоні, і досі ще пахнуть.
І збавлений вік проліта схарапудженим птахом,
і глухо, як кров ув аортах, надсадно гудуть солов'ї.

■

Цей біль — як алкоголь агоній,
як вимерзлий до хрусту жаль.
Передрукуйте прокльони
і переписуйте печаль.
Давно забуто, що є — жити.
І що є світ, і що є ти.
У власну душу увійти
дано лише несамовитим.
І ти ще довго сатаній,
ще довго сатаній, допоки
помреш, відчувши власні кроки
на білій голові своїй.

ВІРШІ З В'ЯЗНИЦІ

■

Сосна із ночі випливла, як щогла.
Грудей торкнулась, як вода — весла,
як уст — слова. І спогади знесла,
мов сонну хвилю. І подушка змокла.

Сосна із ночі випливла, мов щогла.
І посвітилась болем далина.
І все — вона. Довкруг — одна вона.
Та тільки терням поросла дорога.

Сосна росте із ночі. Горілиць
з-за оболоку свінула Софія.
Десь галактичний Київ бронзовіє
у мерехтінні найдорожчих лиць.

Сосна пливе із ночі і росте,
як тінь Вітчизни о порі смеркання.
А ти уже потойбіч, ти — за гранню,
де видиво гойдається святе.

Там — Україна. За межею. Там,
лівіше серця! З горя молодого
сосна стриміє з ночі, ніби щогла,
а Бог шепоче спрагло: аз воздам!

Звелася длань Господня
і кетяг піднесла,
де зорі великодні
без ліку і числа.

Ця синь зазолотіла,
це золото сумне,
півравши *думу з тіла
об'яснили мене.

Лютує сніговиця,
колючий хрипне дріт.
А світ — нехай святиться,
нехай святиться світ.

* "Душу"? — Упор.

Колеса глухо стукотять,
мов хвиля об пором.
Стрічай, товаришу Хароне,
[і] з лихом, і з добром.

Колеса б'ють, колеса б'ють,
кудись торують путь.
Уже! Додому не вернуть,
додому не вернуть.

Москва, Гора Ведмежа, Кемь
і Попів острів — шлях
за ґратами, за вартами,
розбухлий на сльозах.

І знову: Вятка, Котлас, Усть —
Вим, далі — до Чібю.
Рад-соц-конц-таборів Союз,
котрий Господь забув.

Диявол теж забув, тепер
тут править інший бог —
марксист, расист і людожер,
один за трьох.

Москва — Чібю, Москва — Чібю,
Печорський концентрак
споруджує нову добу
на крові і кістках.

У коментарі до вироку Стус пише, що цей вірш присвячений пам'яті замученого Миколи Зерова. — Упор.

Геть спогади сперед очей,
із лиць — жалі, із уст —
колючі присмерки ночей
у цей сорокоуст.

Як став — то вплав, як брід — то вслід,
як мур — то хоч нурця
пройдімо лябіринтом бід
до свого реченця,
де щонайвища з нагород
і найчесніша — мста
за наш прихід і наш ісход
під тягарем хреста.

■

Як добре те, що смерти не боюся
і не питаю, чи тяжкий мій хрест,
що вам, лукаві судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верст.
Що жив-любив і не набрався скверни,
зненависти, прокльону, каяття.
Народе мій! До тебе я поверну
і в смерті обернуся до життя.
Своїм стражденним і незлим обличчям
як син тобі доземно поклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі
і з рідною землею поріднюсь.

■

Наді мною сине віко неба,
сіро-чорна, як земля, труна
обшиває душу. Так і треба,
вже остання лопнула струна,
вкрай напнута сподіванням. Досить,
бо немає стерпу. Твій кінець
умовляє, навчає, просить:
згинь, коли спромога. Хай їм грець,
тим літам, що будуть непрожиті,
тож бери тепер зі смертю шлюб,
бо не зійде на каменю жито
і сухий не розів'ється дуб.

Якими нападами рвуть до вас,
своєї споневіри гострим краєм.
Валує з мене самота, як сказ,
і лють, немов пропасниця, стрясає

напругле тіло. Розтопився час,
його змертвіла хвиля нас гойдає.
Чи вільного життя ми ще назнаєм?
Ачи повернемось — бодай до нас,

бодай душею голою? Бодай
пречистими і білими кістками.
Чи ж нами втішиться наш рідний край,
заграє радісна зоря над нами,
рабованими янголами мук?
Бог носить ґаліфе, як справжній крук.

■

Мов лебедина, розкрилила
тонкоголосі дві руки.
Ледь теплі губи притулила —
мені до змерзлої щоки.
І розтавала, почезала,
в пропасниці чи маячні
казала щось, не доказала,
мов на Антоновім огні,
не чув нічого і не бачив.
В останньому зусиллі зміг
збагнути: все, тебе я втрачу.
От тільки заверну за ріг.

Бальзаку, заздри: ось вона, сутана,
і тиша, і самотність, і п'ятьма.
Але душа, од болю полум'яна,
лютує за замками сімома.
От телевежа світиться в рубінах,
розсипаних, мов щастя навісне.
Отут і прокидається уміння —
накликати надхнення, що жене
од тебе всі щонайсолодші мрії,
і каже: віщий обрій назирай,
де ані просвітку, ані надії.
Ото — твій край. Ото — правдивий край.

О скільки слів, неначе поторочі!
І всі повз тебе, ніби кулі, б'ють,
і всі живу твою минають суть,
а тільки строчать, строчать, строчать, строчать.
І я іду крізь ці слова облудні,
незнані досі. Тут — передова,
де всі твої бійці — одні слова,
і сіють зраду спогади марудні.
Не ошукайся, вірячи добру!
Сам Вельзевул ці обійняв хороми.
Спогадуючи, піддаєшся втомі,
а як здолає втома — то помру,
і в помережані увійду ночі,
де ні жалю, ні радощів не ймуть,
а так — живуть і смерть свою жують.
О, скільки слів, неначе поторочі.

■

Навкруг обрізано жалі,
обтято голосіння
і нашепти. Десь при столі
батьків моїх тужіння
згорьоване. Мене ж мій мур
відгородив од нього.
Не чути їхніх слів-зажур,
не чути, слава Богу.
Ще наші біди замалі,
ще наберись терпіння,
довкруг — обрізано жалі,
обтято голосіння.

■

Невже ти народився, чоловіче,
щоб зазирати в келію мою?
Невже *твоє* життя тебе не кличе?
Чи ти спізнав життєву путь свою
на цій страшній, люциперській роботі,
де все людською мукою взялось?
Ти все стоїш в моїй людській скорботі,
твоїм нещастям серце пойнялось
моє недужне. Ти ж за мене вдвоє
нешасніший. Я сам, а ти — лиш тінь,
я є добро, а ти — труха і тлінь.

А спільне в нас, що мертві ми обоє,
дверей обобоки. Ти там, я тут.
Нас порізнили мури, як статут.

Будні тут тобі про свято,
а про свято — будні правлять.
Хай оцю діряву хату
пильні погляди буравлять,
хоч твоє зчаліле серце
тут обмацують руками —
не зважай на те, не сердься:
те одвічне, що над нами,
стріли повиймає з рани
і губами обцілує,
адже хвиля пожадана
убиваючи рятує.

■

Цей спертий запах смерти, наче спирт,
геть виповнив кімнату синім чадом
душі, своїм притьмареним свічадом,
і обсідає душу, мов упир.
На чорному папері білі літери
просилані, мов янголи ясні,
котрі шепочуть: не марудься в сні,
з похмурого чола зажуру витри,
бо ти єси за нею, потойбіч
людського остраху і сподівання.
До узголів'я клониться світання
у кілька поминальних жовтих свіч.

■

Коли б ти знала, як ми є удвох,
як пропливаєм нерозлий-водою
за віком, за нещастям, за собою,
і ледь зчиняється переполох,
коли твоя рука черпає хвилю,
коли торкає дна моя рука.
І враз розлога пам'ять нешвидка
до уст підносить пересохле зілля,
із тих лугів, де ми колись цвіли
і перемиті квіти вибирали.
Коли б ти знала, як ми не могли
прощатися, бо все життя єднались
і близились, і разом увійшли
у спільне річище, де скільки плину —
все видно нашу рідну Україну,
що заросла кущами бугили.

Між співами тюремних горобців
причулося — синичка заспівала
і тонко-тонко прясти почала
синеньку цівку болю, мов з-під снігу
весняний потічок зажебонів.

■

Погорою, а потім пониззям,
попри мури, і вежі, й дроти,
забудованим полем Елізію
він заходився од німоти.
З перерізаним горлом, як півень,
відчайдушно лопоче крильми.
Осоромою тільки й живий він
і розверстими навстяж грудьми.
Світ залито густою смолою
передум, перезла, перемсти.
Тож існує під своєю добою,
і волай, і клени, і прости.
Цей світанок, що схожий на Ліра
божевільного, тіпає жах.
Сподівання його і зневіра
ізійшлись на двожахлих ножах.
Шепотіла галактика стиха:
знай, набралися смерком світи,
а вельможне просториться лихо,
наче світ, наче тінь, наче ти.

Мертвий сон галактик
як не здушить нас.
Спати, спати, спати,
бо минувся час.
Ніч блукає глупа
у глухім степу.
Хто ж то світ протупав:
тупу-тупу-ту?
Чи яка почвара,
чи який відьмак,
чи Господню кару
насилають так?
Ніби дерта рана,
репається діл
та, од жаху п'яний,
стелиться ковил.
Вирви та байраки,
скитських баб ряди.
Хто ж то до галактик
був проклав сліди?
Що як це останній
із живих людей
кинув край страждання
і до неба йде,
в цій бо коловерті,
в царстві Сатани,
ні життя, ні смерти,
лиш блаженні сни.
Мертвий сон галактик
як не здушить нас.
Спати, спати, спати,
бо минувся час.

■

Плач, небо, плач і плач! Промий невтримне море
тонкоголосих вод — і серце одволож.
Здається — от-от-от, здається — тільки вчора
раптово закопав тебе смертельний дрож.
Плач, небо, плач і плач! Минуле — не вернути,
сьогодні — згибіло, майбутнього — нема.
Щось на душі лежить, чого повік не збути,
ні з серця вирвати. Тюрма — тюрми тюрма!
Плач, небо, плач і плач! Пролляйся небокраєм,
і зорі опадіть з потьмарених небес!
Чи в світі є сурма, що по мені заграє
останньої уже, щоб більше не воскрес.
Струмуй, водо, струмуй, і рви мене з утоми,
бо навалилися неволі всевіки!
І землю вперези, високий, горній гrome,
а все ж твої, бідо, огроми затяжкі.
Плач, небо, плач і плач! Ти, смолокрила хмаро,
благослови мене, ти, блискавко — звістуй!
Нехай святиться світ. Йому бо — ніч до пари.
То ж ти, водо, струмуй, а ти, бідо, — лютуй.

■

Я там стояв на кручі,
між стовбурів дзвінких,
рожеві тьмили тучі
мій осіянный лик.
Між небом і землею
червоно-чорний птах
самотністю своєю
знакує віщий шлях.
Мідяногорлим гласом
сосновий мрів орган.
Красо моя, окрасо!
Бери мене у бран,
і порабууй, і д'горі
навіки вознеси,
ачи віддай покорі,
чи мукою спаси.
І став я доростати
до радісних небес,
так легко відчувати,
що гинучи воскрес!
І ярі зорі звисли,
мов кетяг виногрон,
ієратичні числа
бажань і заборон
постали між сузір'їв
і знакували путь,
котрою тільки щирі
на смертний *пир ідуть.
А поминуть бравади —
і в горлі — бід трубіж.
Провалля автостради
горить, як гострий ніж.

■

Слово: оте хистке, ледь назване, котре
збагнуло нас і темінь означило,
сягнувши споду, глибше суть бере,
аби вона повік тебе корила,
щоб набухали кров'ю бинди вен,
аби наймались згагою завзяття.
Нехай збагне, чий вік, немов прокляття,
що він отим прокляттям і блажен.

■

Живи у душах інших, як вампір.
Бо вже давно немає в тебе тіла;
таким бо таланом нагородила
тебе земля, де спокій твій і мир.
В цій порожнечі смерти — твій зупин,
ця смерть твоя голодна існуванням.
Живи ж у ній, живи своїм конанням
і нескінченністю оцих хвилин,
піднесений і винищений ними.
Невже бо нині ти лиш раб еси
душ-спогадів і виснінь? Біль краси
тепер шукай очима навісними.

Я горілиць до неба ліг —
що синє, що зелене!
По клумбі вітер перебіг
і кумельгом до мене.
Запахло квітами мені,
собачою горою,
і скальпом сонця на стіні,
і ранньою весною.
Немов ласкаве кошеня,
до мене він тулився
і враз до серця навмання
так гоже долучився.
І я у нього перейшов,
він перейшов у мене.
І напинався неба шовк,
як знамено священне.

■

Яке жорстоке ти, пізнання
дороги трачених доріг!
Хай увірветься існування,
хай дух притомлений знеміг,
хай видива подаленіли
на чорній, як смола, воді.
Та ми жили, немов любили.
І вік пробудем молоді.

■

Мені наснився тихий сад,
роса, шпориш по стежці.
Юшить вода — три дні підряд,
по грядці, мов мережці.
До шиб припала чорна віть,
набрякла, одвологла.
Так це ж бо й є — життя прожить,
пильнуючи порога?
Сховались яблуні в собі,
порічки, сиззю криті,
і віти яблунь — голубі,
неначе перемиті.
Блукає вечір крадькома,
надовкруги блукає —
ні друга поблизу нема,
ні подруги немає.
Але ворожить сонний сад,
що він тобі за друга,
котрого кілька діб підряд
не попускає туга.

■

Вельможний сон мене здолав,
і тут нараз почув я:
Господній голос пролунав:
мій сину, алілуя!
Терпи страсну стезю конань,
спізнай смертельні чари
дороги добр і почезань,
свавілля і покари.
Хоч тяжко душу берегти
під небом цим полуднім,
а треба йти, а треба йти
щосвятом і щобуднем.

І навалились дні —
таке страшне завалля.
Сни висталились сталлю —
і не збудися в сні.
І душу пересни,
присни свою досаду,
коли немає ради,
а є одне терпи.
Відбігли, наче пси,
розвіялися в полі
повшухлі душі голі
і голі голоси.
Це ж нам з передодня
було затрембітало,
за тим — смеркати стало,
прожогом, навмання?
Окрушинами днів,
торосами завалля
сни висталились сталлю
і смерк забовванів.
Благаю повсякчас,
ти, Господи всевишній,
карай нас, многогрішних,
а не забуди нас.

■

Невже оце ти й є, бідо,
що стала посестрою щастя?
Шуми, водо, шалій, водо
і жебони — що доля вдасться.
Коли не прийде — то мине,
коли не стріне — то розлучить
коли ж уб'є, то пом'яне,
стезею смертною напучить.

■

Ти тут. Ти тут. Вся біла, як свіча.
Так положко і тонко палахкочеш
і щирістю [...] проочиш,
гамуючи ридання з-за плеча.
Ти тут. Ти тут. Як у заждалим сні,
хустинку бгаєш пальцями тонкими
і поглядами, рухами палкими
примарною ввижаєшся мені.
І враз — ріка — з розлук правікових
наринула, найшла і захопила,
та квапилася моторозна хвиля
у горечах, мов коні, торопких.
Зажди! Нехай паде над нами дощ
спогадувань святошинських, пречиста.
О залишись! Не смій іти до міста
занудливих майданів, вулиць, площ.
Ти ж вирвалася, рушила — гірський
повільний поковз, опуст, розпадання
материка, раптовий зсув і дляння,
і трепет рук, і тремт повік німий.
Пішла — тунелем довгим — далі, в ніч
у морок — сніг — у вереск заметілі,
бо вже оббухли слізьми губи білі.
Прощай. Не озирайся. І не клич.
Прощай. Не озирайся. Благовість
про тогосвітні зустрічі звістує
зелена зірка вечора. Крихкий
зверескнув яр. Скажи — синочок мій
нехай віка без мене довікує.
Прощай. Не озирайся. Озирнись!!!

■

Здається, чую: лопають каштани,
жовтозелену викидають брость,
а наді мною київське весняне
пахуче небо гуком налилось.
Здається, бачу: рвуться буйні трави,
де вже відговорили всі струмки,
а Україна, лебедина, Слава
за сином назирає з-під руки.
Невже то квітень? І шпачиний клетіт,
ачи немудрі кпини, чи чужі
обірвані рулади? Чий же шепіт
уравсь на воронованім ножі?

■

У німій, ніби смерть, порожнечі свічад
пересохла імла шебершить, ніби миш,
і високий, як зойк, тонкогорлий співак
став ширяти над тілом своїм.
Дух підноситься вгору. І в зашморзі бід
став стенатись кривий од воання борлак,
аж огранням дзеркал заросилася кров.
Ніч зсідається, ніби кришталь.
Тож муруйся, муруйся, муруйся, душе!
Начування, вдивляння, вслухання — уб'ють!
І зверескнула нервів утята струна,
і зверескнув тремкий напівсон кришталю,
і зверескнула пуста свічад.

■

Пливуть видіння, пагорбами криті,
а за горою — паділ, буерак.
Цвітуть волошки в золотому житі,
і над смарагдом луки сяє мак.
У чорній сукні мавка білорука
ступає — ніби вічністю пливе.
Кружляє мак, а над смарагдом луки
уже нависло небо гробове.

■

Зажурених двоє віч,
криві терези рамен,
гербарій сухих долонь
з ночі.

А де та горить зоря,
котру назирає син?
Об захід, мов об багнет,
жалься.

Якісь переплески, блиск —
переймами досвітку,
і вже попливла-пливла
вічність.

Бо серце оговтати,
добігти до пам'яті,
немов на побачення, —
годі.

■

Я так і не збагнув
і досі ще не знаю,
чи світ мене минає,
чи я його минув.
Днедавнє завзялось
у снінні чарувати,
та й знакомиті дати
мені проставив хтось.
Світ повен сподівань,
мов став, що не схлюпнеться,
а царство це минеться
без клятв і без карань.

■

Із себе виклич лева і збагни
безмежжя мурів у безмежжі люті,
коли воання, кригою окуті,
клеочуть від стіни і до стіни.
Із себе виклич лева і волай,
нехай ричання, деручке і чорне,
цю огорожу світову огорне,
завіши душу в феєричний гай,
де спогади стримлять, як шпичаки,
де літа — ніби вигорілі стерні,
і де жалі, гієни ненажерні,
на тебе гострять ікла і клики.
Із себе виклич лева і шалій
між засувами, ґратами, замками,
бо зацвітає всесвіт шпичаками,
колючими дротами веремій.

Земля гойдається під нами,
і небо, ніби маячня,
накликана нічними снами
так необачно навмання.
Нема ні висі, ані долу.
Єдиний кривокрилий птах
проносить душу нашу голу
то проміж зір, то по тернах.
Людино, щб твої воління,
віками значені сліди?
Оце впокоєне струміння
прозрінь, радіння і біди.
І що усі твої напасті,
і сподівання, і жалі,
як по Вітчизні вічні страсті
горять, як зорі на шпилі.

■

Прикрийся мідною горою,
сховай зухвалу голубінь.
Тінь трембітає наді мною,
і в кожен крок ступає тінь.
Прикрийся обрію габою
і шепочи: я ще живий.
Хай верне образ голубий
дружиною ачи сестрою.
Заповідається за мною
грім великодній, горовий.
Об розпач кулаки оббий,
прикрившись мідною горою.

Неначе стріли, випущені в безліт,
згубилися між обидвох країв,
проваджені не силою тятив,
а спогадом про образи почезлі,
так душі наші: о порі вагань
під щемний спів земного притягання
спішать у тишу, в безвість, у смеркання,
де Бог тримає всепрощену длань.
Нас позначають криволети птиць,
що знявшись д'горі, засягають паді,
а доля задивляється в свічаддя
своїх ярів, узгір'їв і криниць.

■

Там тиша. Тиша там. Суха і чорна.
І пишуть кола сиві голуби.
І як не вдатися до ворожби,
як ніч по горло мороком огорне?

І видається: кажани проворні,
усохлі з туги, мечуть жереби.
В квадратах жертв — чистописом журби —
усепокора, майже невідпорна.

Свічадо спить. У ньому спить свіча,
розплатана метеликом, акантом.
В аканті біль твій — сяє діямантом,
кривавим оком світиться одчай.
Стань! Не стирай з свічада порохи —
то все твої страхи, страхи, страхи.

■

Цей берег зустрічей — і не збагнеш:
чи то твоє життя обабереге,
чи — очі в очі — двох смертей шереди
зближаються, пустившись давніх меж.
В овали болю безкінечний світ
вривається захланно, ніби злодій,
допоки духи не промовлять: годі,
ще на тобі і кров твоя, і піт,
ще повен скверни ти. І недомога
твоя — спізнати долі ліпоту,
переступаючи межу святу,
пустившись осіяної дороги.

■

Той образ, що в відслонах мерехтить,
повторюють дзеркалами дзеркала.
Це в прискалках душа твоя жахтить —
чи народженна, ачи з мертвих встала.

Збирає око в стосики тонкі
усі її розсипані відбитки,
мов золоті, з поховань скитських, злитки
на поза всякий час і всі віки.

У синіх вітражах, б'ючи, як млість,
вже золота спалахує подоба,
неначе це не ти постав із гробу,

але вона, що ловить благовість,
сама собі не вірячи: знова
ти, виборена з тліну, все жива?

■

Ще тільки крок — і увірветься в'язь:
твій вік у сні убгається діточі,
і всі назнаменовання пророчі
захочуть окошитися на нас.
Червона барка вирине з імлі
твоєю безголосою жадою.
Не дляйся! Враз пускайся за водою,
щоб швидше в душу зашпори зайшли.
Дзьобатий сірий фенікс у човні —
це Той, кому ти кластимеш поклони,
аби похмурі прийняли **затону*
тебе, як гостя, на довічні дні.
Блажен, кому немає вороття,
кого вже хвиля пойняла студена.
Пади і пий із річки небуття,
у смерть свої розкидавши рамена.
А все тоте, що виснив у житті,
як рить, проб'ється на плиті могильній.
Бо ти єси тепер довіку вільний
на цій обаберегій самоті.

СИНОВІ

Ти десь уже за пам'яттю, в п'їтьмі
утрати, до якої звикло серце.
І світишся, мов зірка з глибини
узвишшя наднебесного. Тобі
все п'ять лиш літ. І ти в тих літах стрягнеш,
як зерня в шкаралущі. Болю мій
на попіл вигорілий! Як нестерпно
було б тебе удруге народити
і знов, як перше, вздріти немовлям.

■

Верни до мене, пам'яте моя!
Нехай на серце ляже ваготою
моя земля з рахманною журбою,
хай сходить співом серце солов'я
в гаю нічному. Пам'яте, верни
із чебреця, із літа жаротою,
де яблука осіннього достою
в мої червонобокi виснуть сни.
Нехай Дніпра уроча течія
бодай у маячні мені струмує.
І я гукну. І край мене почує.
Верни до мене, пам'яте моя!

■

Замерехтіло межі двох світів
щось невпізнанно знане. Ярі барви
по ньому заструміли, мов жалінь
тоненькі леза. Погляд мій взяли.
Вітрило пружне вічних начувань,
я сам пустився плавом за собою
не стільки од вітрів, як од чекань
і спогадів. Як барви тріпотіли!
Єднали поцілунками світи.
Метке осердя сталим серцем стало,
як протяг, полохкого досвіт-сну.
Заворушилось небо, ожило
громохким віщуванням. Глас Господній
начитує старозавітню книгу
(вільготний вітер горне сторінки).
За шелом'янем виспраглих видінь
зникомий, чую: на долонях доль,
поміж уважних пальців, потекло
моє життя. До нього недорослий,
я, майже немовля, ввіходжу в мить
неподоланну. Тарілки литавр —
кружала вишу й долу — колихались
у тремті кресли. Гуком набрякало
осердя, прагнучи знайти мене,
спостигнути і трепетом обдати,
як я губився в тих долонях доль.

■

Стань і вдивляйся: скільки тих облич
довкола виду твого, ніби німби,
так сумовито виграють на дримбі,
хоч Господа на допомогу клич.

Крайсвіту проруб. Тиша довсібіч.
Усесвіт твій німує і німіє,
і сонце, в душу світячи, не гріє:
в змертвілих лицах — відумерла ніч.

А з безгоміння, з тлуму світового
напружена просториться рука,
і пісня витикається тонка,

як дивен знак, непевна осторога.
І фіолетом закипить дорога,
і в серці зірка заболить жалка.

■

Як вікна в позапростір, позачас,
за мури німоти і всепокори,
так світяться свічада, світлом хорі,
і пильно задивляються крізь нас

у сяйва, що озерами стоять
на споді наших душ в лямівці ночі.
Стань. І молися, попустивши очі,
допоки не відчуєш благодать,

що йде на доли. Полиски вогнів
враз висвітлять на ярому екрані
ковчег терпіння в синім струмуванні,

і знімуть кільця літ, кружала снів,
і ти, залишений в осерді серця,
збагнеш, якої проби диво смерть ця.

■

Посоловів од співу сад:
од солов'їв, і од надсад.
І од самотньої свічі,
і од жалких зірок вночі.
У небі місяць горовий —
ординців ятаган кривий.
Як вщухле світло, сяють вишні
опонічні. Допіру лив
високий дощ. І всі невтішні
мої передуми збудив.
Я двері прочинив з веранди,
де кострубатий вертоград,
собі не в силі дати лад,
пильнує перший сон троянди.
Свіча затріпотіла — й світло,
мов голуба, пустила в лет.
І зір замерехтіли титла,
зверескнув мерехкий букет
здимілих руж. Із того раю
радів я, згублений в світах,
коли по звомплених зірках
сам — і смеркаю і світаю.

Місячне сяйво лле
сиву куделю мрій.
Боже, царство твоє —
наче бджолиний рій.
Шепче лапятий сніг,
д'горі знялась сосна.
Стану, зайду за ріг,
ніби нічна мана.
Грає зоря в гіллі,
спогад, мов грім, гримить:
там, на сумнім столі
білий метелик спить.
Зорями повен слух,
думою повен дух,
зрів твій сумний привіт,
а не торкнувся вух.
Щоки сумні твої,
руки сумні твої,
наспіви-солов'ї
ллються в три ручаї.
Темене, почезай,
де там мій рідний край?
Радосте, не ридай,
жалощами — вщухай.
Хай кружеляє твердь,
хай вороніє смерть,
серце тобою вщерть
переболіло геть.

■

Ми вже твої коханці, смерте,
життя нам світить крізь туман,
і напідповні — на три чверті
нам місячний засіявсь лан.
Блукає музика багряна
на гострожалім чолопку.
Сидить зозуля, горем п'яна,
і просторікує: ку-ку.
Ми соку випили в берези,
ми в річки випили води,
де явори довготелесі
в долині хрумали льоди.
І свидина вже бралась жаром,
грушанка прогортала сніг,
земля чаділа понад яром,
відчувши заплід, наче гріх.
О, як то гарно на узліссі
згубити стежку лугову,
упавши навзнак у траву,
мов немовлятко у колисці.

Болото, луки, річка, очерет
так сонно дихають, туманом криті.
Вглядаються у човен зорі вмиті,
кажан прямує свій нервовий лет.
Там, де ворожить при вогні поет,
у казана дитинство зазирає.
Там молодість дібровою блукає,
в болотяного виквіту букет
збираючись. І не спіши вперед,
бо чагарями спогадів прослалась
твоя дорога дальня. Все б те звалось
тобою, тільки приопалих мет
ще крила не просторяться, підбиті
шротиною покори. І не мед —
до себе впасти в рабство. Лиш намет
скидається, як птах, у соннім житі.

■

Уже тебе шукають сновидіння
і довго блудять, як сестер черга
устроиться в мої свічаддя накліків,
котрі, неначе димом, туга тьмить.
І небезпечно це бажання дляти,
збираючи благочестивим рухом
знайомі губи, очі, підборіддя,
аби інкрустувати білу тінь.
Єси ти за крайокраєм, чаїшся
од мого неоговтаного погляду,
бо розпізнала: весь тягар розлуки
побачення колись перебере.
Уже тебе шукають сновидіння,
ступаючи навшпиньки, бо застрашно —
замоторошно-смертно зізнаватися,
що безоглядні суходоли приязні,
як дертий яр, очей розрізом глипають
і прорубом і прірвою ростуть.

■

Вглядаюсь в осінні стерні —
куди ти біжиш, дорого?
З-за обрію — хто поверне,
як холодно і волого?
За ставом — праліс холоне,
берез вітражі вогненні
все ваблять: подайся в гони,
за окраї безіменні.
Та прозимом осінь віє,
німує земля Сварога.
І сонце божеволіє,
бо ж холодно і волого.

■

Хлющить вода. І сутінь за вікном.
Прищухлі айстри вгорнено у морок.
Здається, відучора був вівторок.
А з ранку — гострий вічності пролом.
Пливе земля. І спокій сподіваний —
як тиша тиші. Як кінець кінця.
Хлющить вода. Так час спішить захланний
наблизити мене до реченця.
Від спогадів — одні чорніють вирви.
Дорогу розміновано — рушай!
Благословенні сходження і прірви,
і славен рідний і нищівний край.

■

Ти підійшла — а я тебе не ждав.
Не сподівався, що аж так нагально,
ні знаку не подавши, все відтрутиш,
щоб заступити всесвіт мій цілий.
Так, світ тобою став, ти — стала світом.
Чужим, як ти, німим, як ти. Як ти —
непроханим. Та чую — жаль обох вас
уникнути — чи брата, чи сестри?

І віщий голос подали вітри.
Ласкаві ластівки зашелестіли,
мов листя лип. І крики замигтіли
мені на лицах.

Тоді очі втри,
моя зажуро. Поночіє світ,
гойднувся обрій радості й доуки.
Сідають ластівки — мені на руки,
а серце — поривається в політ.

ОСТАННЯ ПІСНЯ

Ще вруняться горді Славутів кручі,
ще синіє річки збурунена гладь,
але проминув тебе птахом летючим
твій час, твій останній. Попереду — падь.

Ще небо глибоке, ще сонце високе,
та серце замало грудей не пірве.
Урвались, подались прекрасні мороки,
і щось тебе кличе, і щось тебе зве...

Розкрилені висі твої пронеслися.
Попереду — прірва, і очі не мруж.
Ти бачиш розхрестя дороги? Молися!
Бо ще ти не воїн, і ще ти не муж.

Ще горбляться горді Славутів кручі,
та сторч головою зривається світ.
Чіпляйся за кручі, як терен колючий,
чіпляйся за небо, як яблуні цвіт.

За обрієм обрій, за далями далі, —
допоки напруглий не вигасне день, —
погробли тополі в глибокій печалі
своїх калинових, вишневих пісень,

бо вже ослонився безокрай чужинний,
і гнеться в жалобі кривавий розмай.
Прощай, Україно, моя Україно,
чужа Україно, навіки прощай!

■

Коли тебе здолає сон смертей,
і втома літ твої обляже груди,
і понесуть ті звомплені маруди
із світу геть і геть з-перед очей;
коли спромога самоуникань
у ізголов'я спалахом прозріння
відкриється тобі у благостині
прощань, опрощень, прощ і прощавань;
коли протліла згага живоднів
ураз пропустить серце, ніби напад
нагальної недуги в смертний запад,
у феєричні спалахи жалів;
коли ти зрозумієш: безпуть є
в тій товчі потайних відьомських тріпань —
апокрифом здобиться житіє.

■

Блажен, хто витрачає уміє,
коли заходить час утрат,
щоб залишалася надія
і виростала во сто крат.
Що білий світ — він завжди білий
і завжди добрий білий світ,
хоч ти у ньому син несмілий,
кого пройняв циганський піт.
Та все ж життя твоє у леті,
і в ньому порятунок твій.
Вся суть твоя лише в поеті,
а решта тільки перегній,
що живить корінь. Золотіє
над осінь яблуневий сад.
Блажен, хто витрачає уміє,
коли заходить час утрат.

■

Ще й до жнив не дожив,
ані жита не жав.
Не згубив, не лишив і не жив.
І не жаль.
Тьмавих протобажань заповідна межа,
бо напасті зі щастям давно на ножах.
Безборонно любити заказано край.
А зазнав би ти, світе великий, добра.
В смерть задивлені очі,
затерпла душа.
І навчає і врочить:
тобі кунтуша вже довіку не мати.
А чорний бушлат —
він як батько і мати,
як дружина і брат.

■

Усе життя моє в інвентарі
тюремному розписано по пунктах,
як кондаки твої і тропарі.
І тільки дух мій ярим громом бухне
над цей похмурий мур, над цю мару
і над Софіїну дзвіницю зносить
угору й гору. Хай но і помру,
вони за мене відтонкоголосять.
Три тисячі пропавших вечорів,
три тисячі світанків лебединих,
що оленями йшли між чагарів
і, мертвого, мене не розбудили.

Ну й сон. Нападати не хоче,
а никає, ніби мана.
У тата заплакані очі,
а мама бліда і сумна.
І, звівши свій погляд на маму,
татусь мій благає: рятуй!
О, дай захистити руками
синочка тяжку самоту!
Не треба, мої голуб'ята,
біда мені ваша болить.
Як сина почнуть виряджати,
це віку не дасть вам дожити.
Принишклі тремтять коридори,
заходить в душі на грозу.
Простіть же мені своє горе!
Сльоза побиває сльозу.

■

Танцює зек у батьківських чоботях,
мов дерев'яним гупає прачем.
Під сивим небом і дрібним дощем
витушує він душу від скорботи
і сажі самоти. А дощ іде.
Тече вода за номірного коміра.
Від Києва добіг би до Житомира
за шістдесят хвилин, які щодень
йому дають на радощі, на гулі.
Посадженому в саж, йому дарма,
що просвіту і продику нема.
Він навіжений й далі сучить дулі.

■

Господи, гніву пречистого благаю.
Не май за зле.
Де не стоятиму — вистою.
Спасибі за те,
що мале людське життя,
хоч надією
довжу його в віку.
Вірою тугу розвію,
щоб бути завжди таким,
яким мене мати родила
і благословила в світі.
І добре, що не зуміла
мене від біди вберегти.

■

Ще видиться: далекий край чужий,
і в ньому жінка, здумана зигзиця,
шепоче спрагло: Боже, най святиться,
о, най святиться край далекий мій.

ІЗ НІМЕЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ

МОЇ МЕРЦІ

Тільки в них — остання
втрата моїх меж,
де вже й смерть не встромить
гострого ножа.
Краєм повечір'я
заламалась путь...
Стрінуть мене мовчки,
нишком проведуть.
В них — одна спонука
і причина є:
що навік пропало —
тільки те й моє.

ІЗ СОНЕТІВ ДО ОРФЕЯ

I/XIX

Схожий до хмари, струмить
світ безугавне,
все досконале спішить
впасти в прадавнє.

Над походом віків
вільно і гоже
первісний лине твій спів,
гомін твій, Боже.

Ще ми не взнали страждань,
ще не навчились кохань,
смерти глуха таїна

слідом чигає.
І тільки пісня одна
благословляє.

Де ти набралася духу,
о танцівниці, минуле перенести в животік?
Цей ураган кінця, оце дерево руху —
чи не поймає собою все, здобуте за рік?

Може, воно й зацвіло, щоб ти виром своїм захопила
тиші його чоловік? І чи не
мало собі незбутній жар твого тіла
і за літо, й за сонце ясне?

Чи ж не родило воно, дерево твого екстазу?
Чи ж не його це плоди спокоєні: дзбан
з пасмами стиглості або визріла ваза?

А в видінні: хіба ж сліду не залишала
темна твоя брова, що рвійний оркан
цих кружніх перевтілень швидко писала?

Тихий друже далечей, ти чуєш —
дух твій множить сфери світові,
як з дзвіниць суворих край звістуєш.
Те, що з тебе соки п'є живі,

за саму поживу дужче стане.
В вічнім перевтіленні творись.
Що страшний твій біль? Вино духмяне
з пива-трути встоїться колись.

Стань же смыслом ночі, на хресті
власних дум, зібравшись на моці,
бож остання зустріч настає.

А забутий у земнім житті,
мов притихлим долям: я в потоці
і швидкій воді кажи: я є.

ДОДАТОК:

**БІБЛІОГРАФІЯ ТВОРЧОСТИ
ВАСИЛЯ СТУСА**

"Зореплавцю", "Мати", "Озеро Кирегач", "Епістолярне". *Дніпро*, 1963, 10, стор. 92-93.

"Остання атака"; "Коли я один-однісінький". *Зміна*, 1965, 1.

"Най будем щирі...". *Дніпро*, 1965, 2, стор. 142-150.

"Молодий Гете". *Дніпро*, 1965, 7, стор. 49. Вірш увійшов у збірку *Зимові дерева* (див. далі).

Orest Zilynskyj (ред.), *Mladá sovětská poezie: ukrainští básníci* (Praha: Svět sovetů, 1965), стор. 210-216. Три вірші ("Модель", "Вогонь", "Молодий Гете") в перекладі Гани Врбової.

Богдан Кравців (ред.), *Шістдесят поетів шістдесятих років* (Нью-Йорк: Пролог, 1967), стор. 151-154. Біографічна довідка і передрук віршів "Молодий Гете" і "Коли я один-однісінький".

"Заява 139-ьох". Протест проти арештів на Україні і в Росії, який підписали 139 мешканців Києва, між ними й Стус. Український переклад російського тексту в газеті *Свобода*, 11 жовтня 1968. Російський текст у газеті *Новое Русское Слово*, 17 листопада 1968, і журналі *Посев*, 1968, 12, стор. 58. Англійський переклад у Michael Browne (ed.), *Ferment in the Ukraine* (London: Macmillan; New York: Praeger, 1971; New York: Crisis Press, 1973), pp. 191-196.

"Відкритий лист до Президії Спілки письменників України". *Сучасність*, 1969, 4, стор. 76 - 81. *Шлях Перемоги*, 4 і 11 травня 1969; 20 грудня 1970. *Українська інтелігенція під судом КГБ* (Мюнхен: Сучасність, 1970), стор. 219 - 226. Англійський переклад у *The Ukrainian Review*, 1969, no. 4, pp. 76 - 81. Відповідь на статтю Олексія Полторацького проти Святослава Караванського та Вячеслава Чорновола, "Ким опікуються деякі гуманісти?"

Зимові дерева. Вступна стаття, "Поезія Василя Стуса", Аріядни Шум. Брюссель: Література і мистецтво, 1970. 206 стор.

"Ще сонце угорі". *Сучасність*, 1970, 2, стор. 5-10. Десять віршів.

"Сто років, як сконала Січ". *Шлях Перемоги*, 1 серпня 1971. Вірш передрукований із збірки *Зимові дерева*.

"Під диким сонцем": із збірки *Зимові дерева*. *Сучасність*, 1971, 12, стор. 7 - 15. Передрук Стусової передмови, "Двоє слів читачеві", і десяти віршів.

"Місце в бою чи в розправі?" *Шлях Перемоги*, 1 серпня 1971. *Український Вісник I* (Париж-Балтімор: Смолоскип, 1971), стор. 17-18. Відповідь на статтю Любомира Дмитерка проти Івана Дзюби, "Місце в бою — про літератора, який опинився по той бік барикади".

"До ЦК КПУ, до КДБ при Раді міністрів УРСР". *Український Вісник III* (Балтімор: Смолоскип; Вінніпег: Новий Шлях, 1971), стор. 28-30. Лист на захист Валентина Мороза, в який увійшов раніше написаний (але на Заході невідомий) текст, "Привид бродить по Європі". Передруковано у: Валентин Мороз, *Бумеранг* (Балтімор: Смолоскип, 1974), стор. 198 - 200, і *Есві, листи і документи* (Мюнхен: Сучасність, 1975), стор. 194 - 196. Англійський переклад у: Valentyn Moroz, *Boomerang*, introduction by Paul L. Gersper, edited by Yaroslav Bihun (Baltimore: Smoloskyp, 1974), pp. 184 - 186.

"Голові Президії Верховної Ради УРСР О. П. Ляшкові, Секретареві ЦК КПУ Ф. Д. Овчаренкові". *Шлях Перемоги*, 31 жовтня 1971. *Український Вісник III*, стор. 38-40. Лист на захист Івана Сука, викладача медичного інституту у Донецькому, якого заарештовано у червні 1970 р. У тексті використано невідомий на Заході документ Стуса, "Франція — це я".

"Пам'яті Алли Горської". *Український Вісник IV* (Париж: Перша Українська Друкарня у Франції; Балтімор: Смолоскип, 1971), стор. 31. *Шлях Перемоги*, 20 червня 1971. Англійський переклад у *Ukrainian Herald: Undergronud [sic] Magazine from Ukraine, Issue IV* (Munich: ABN Press Bureau, 1972), р. 30. Вірш на пам'ять української діячки Алли Горської.

"Заява про створення громадського комітету захисту Ні-

ни Строкатої". *Українське Слово*, 24 вересня 1972; *Український Вісник VI* (Париж: Перша Українська Друкарня у Франції; Балтімор: Смолоскип, 1972), стор. 140-142; *Сучасність*, 1973, 1, стор. 119-120. Англійський переклад у: *The Ukrainian Herald: Issue 6*, introduction by Jaroslav Bilinsky, translated and edited by Lesya Jones and Bohdan Yasen (Baltimore: Smoloskur, 1977), pp. 141-143. Заяву підписали Петро Якір, Ірина Стасів, Василь Стус, Леонид Тимчук і Вячеслав Чорновіл.

"Poems from Ukraine." *The Ukrainian Review*, 1973, no. 2, pp. 55-56. Три поезії ("Куріють вигаслі багаття", "Пам'яті Алли Горської", "Безсонні ночі") у перекладі Віри Річ.

Wira Wowk i Aila de Oliveira Gomes (ред.), *O Cântaro: a nova arte ucraniana* (Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de artes gráficas, 1975). Португальський переклад вірша "Тепла утома спада" із збірки *Зимові дерева*.

Wira Wowk (ред.). *Der Baum: Ukrainische Kunst heute* (Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de artes gráficas, 1975). Німецький переклад вірша "Мовчазно, як дивиться на себе стіл" із збірки *Зимові дерева*.

"Я обвинувачую". *Свобода*, 22 жовтня 1975; *Визвольний Шлях*, 1975, 12, стор. 1407-1410; *Сучасність*, 1976, 1, стор. 44-47. "Я звинувачую" (інший переклад цього ж тексту), *Нові Дні*, 1976, 2, стор. 26-28. Російський текст у газеті *Русская Мысль*, 30 жовтня 1975.

"Справа Василя Стуса: Вирок і коментар". *Свобода*, 7, 8, 11, 12 і 13 листопада 1975; *Визвольний Шлях*, 1975, 12, стор. 1395-1405; *Сучасність*, 1975, 12, стор. 60-70. Вирок суду над Стусом з його власним коментарем.

"Із збірки *Веселий цвинтар*". *Сучасність*, 1976, 1, стор. 15-17. П'ять віршів з неопублікованої збірки, відтворені автором з пам'яті після того, як збірку забрано під час арешту.

"З тюремних поезій". *Сучасність*, 1976, 2, стор. 3-7. Де-в'ять віршів із збірки *Зимові дерева*.

"Поезії". *Сучасність*, 1976, 4, стор. 15-17. Чотири вірші із цієї ж збірки: "Вглядаюсь в осінні стерні", "Хлющить вода", "Ти підійшла — а я тебе не ждав", "І віщий голос подали вітри".

"Відкритий лист до Івана Дзюби". *Новий Шлях*, 2 жовтня 1976; *Сучасність*, 1976, 11, стор. 84-86.

"Ув'язнена поезія". *Сучасність*, 1977, 5, стор. 3-6. Вісім віршів із теперішньої збірки.

"How Good It Is". *The Ukrainian Weekly*, 5 June 1977. "Як добре те, що смерти не боюся" у перекладі Андрія Чирівського.

Зміст

7 ПОВЕРНЕННЯ ОРФЕЯ (Передмова)

ІЗ ЗБІРКИ *ЗИМОВІ ДЕРЕВА*

- 23 Не можу я без посмішки Івана
- 25 Звіром вити, горілку пити
- 26 Отак живу: як мавпа серед мавп
- 27 Даждь нам, Боже, днесь!
- 28 Розмова
- 29 Балухаті мистецтвознавці!
- 30 Який це час?
- 32 Йдуть три циганки розцяцьковані
- 34 У Мар'їнці стоять кукурудзи.

ІЗ ЗБІРКИ *ВЕСЕЛИЙ ЦВИНТАР*

- 37 Ярій, душе. Ярій, а не ридай!
- 38 Скінчилися останні сподівання.
- 39 Сто дзеркал спрямовано на мене
- 40 На Лисій горі догоряє багаття нічне
- 41 Цей біль — як алькоголь агоній

ВІРШІ З В'ЯЗНИЦІ

- 45 Сосна із ночі впливля, як щогла.
- 46 Звелася длань Господня
- 47 Колеса глухо стукотять
- 48 Геть спогади сперед очей

49 Як добре те, що смерти не боюся
50 Наді мною синє віко неба
51 Якими нападами рвусь до вас
52 Мов лебединя, розкрилила
53 Бальзаку, заздри: ось вона, сутана
54 О скільки слів, неначе поторочі!
55 Навкруг обрізано жалі
56 Невже ти народився, чоловіче
57 Будні тут тобі про свято
58 Цей спертий запах смерти, наче спирт
59 Коли б ти знала, як ми є удвох
60 Між співами тюремних горобців
61 Погорою, а потім пониззям
62 Мертвий сон галактик
63 Плач, небо, плач і плач! Промий невтримне море
64 Я там стояв на кручі
65 Слово: оте хистке, ледь назване, котре
66 Живи у душах інших, як вампір.
67 Я горілиць до неба ліг
68 Яке жорстоке ти, пізнання
69 Мені наснився тихий сад
70 Вельможний сон мене здолав
71 І навалились дні
72 Невже оце ти й є, бідо
73 Ти тут. Ти тут. Вся біла, як свіча
74 Здається, чую: лопають каштани
75 У німій, ніби смерть, порожнечі свічад
76 Пливають видіння, пагорбами криті
77 Зажурених двоє віч
78 Я так і не збагнув
79 Із себе виклич лева і збагни
80 Земля гойдається під нами
81 Прикрийся мідною горою
82 Неначе стріли, випущені в безліт

83 Там тиша. Тиша там. Суха і чорна
84 Цей берег зустрічей — і не збагнеш
85 Той образ, що в відспонах мерехтить
86 Ще тільки крок — і увірветься в'язь
87 Синові
88 Верни до мене, пам'яте моя!
89 Замерехтіло межі двох світів
90 Стань і вдивляйся: скільки тих облич
91 Як вікна в позапростір, позачас
92 Посоловів од співу сад
93 Місячне сяйво плє
94 Ми вже твої коханці, смерте
95 Болото, луки, річка, очерет
96 Уже тебе шукають сновидіння
97 Вглядаюсь в осінні стерні
98 Хлющить вода. І сутінь за вікном
99 Ти підійшла — а я тебе не ждав
100 І віщий голос подали вітри
101 Остання пісня
102 Коли тебе здолає сон смертей
103 Блажен, хто витрачать уміє
104 Ще й до жнив не дожив
105 Усе життя моє в інвентарі
106 Ну й сон. Нападати не хоче
107 Танцює зек у батьківських чоботях
108 Господи, гніву пречистого благаю
109 Ще видиться: далекий край чужий

ІЗ НІМЕЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Рагель Фарнгаґен,

113 Мої мерці

Райнер Марія Рільке, *Із Сонетів до Орфея*

114 I/XIX

115 II/XVIII

116 II/XXIX

ДОДАТОК

119 Бібліографія творчости Василя Стуса

ВАСИЛЬ СТУС

СВІЧА В СВІЧАДІ

ПОЕЗІЇ

Серед українських поетів, чії твори стапи відомі самвидавним шляхом, Василь Стус вирiзняється могутнім піричним голосом. Його творчість міцно закорінена в українській поетичній традиції і у своїх кращих зразках педве чи поступається Шевченковим поезіям із заспання.

Стус народився 1938 року на Вінничині і вчився у Донецькому пединституті. Він служив у армії і працював викладачем, шахтарем і газетним робітником. Активний у русі опору від 1965 року, Стус попав під обстріп і за свою поезію і за мужній захист переслідуваних українських патріотів. У січні 1972 року, коли по Україні прокотилася чергова хвиля сталінської чорносотенщини, Стуса заарештовано і згодом засуджено на п'ять років у "виправно-трудоxвх колоніях" і три роки на засланні.

Свіча в свічаді складається із чотирьох розділів. У перший ввійшли поезії із збірки *Зимові дерева*, про які сказано у вироді суду над Стусом, що вони мають "накпепницький зміст". У другому подаються поезії із невиданої збірки *Веселий цвинтар*. Текст сконфісовано в Стуса під час його арешту, але йому вдалося частину відтворити з пам'яті. На зміст третього розділу склалися поезії, написані в ув'язненні.

УПОРЯДКУВАННЯ:
МАРКО ЦАРИННИК І
ВОЛЬФРАМ БУРГАРДТ

Сучасність
1977

У четвертому розділі поміщено Стусові переклади. До цього Марко Царинник додав вступну статтю і бібліографію творів Стуса. На сторінках цієї збірки перед читачем стає на повний зріст громадський діяч і пірик Василь Стус.